

Eestlaste ettekujutused ühiskonna kiihistumisest

ANDU RÄMMER
Tartu Ülikooli Narva
kolledži noorte uuringute
kaasprofessor

Eestlased peavad endiselt õiglaselt laia keskklassiga ühiskonda, kuid tajuvad nii praegust kui ka tuleviku Eestit sellest märksa ebavõrdsemana. Uuring näitab, et kihistumistaju kujuneb tugevasti vastaja sotsiaal-majandusliku positsiooni, keele ja põlvkonnakogemuse järgi.

Pärast Eesti taasiseseisvumist ja kiiret hüpet stagneerunud nõukogude ajast lääneliku ühiskonnakorraldusega riikide hulka on Eesti ühiskonnal tulnud ületada mitmeid kriise (Lauristin & Vihalemm, 2017). Kui autoritaarne nõukogude võim oli püüdnud inimeste ühiskondlikke seisundeid igati nivelleerida, siis pärast üleminekut turumajanduslikule ühiskonnakorraldusele hakkas kiiresti süvenema

inimeste sotsiaalmajanduslik kihistumine. Endistes sotsialismimaades aset leidnud muutusi analüüsinud Offe (1991) sõnul toimusid need kõige kiiremini poliitilises sfääris, majandusreformid võtsid veidi kauem aega ja kõige inertsemate kultuuriliste muutuste kestuseks prognoosis ta inimpõlvi. Sztompka (1996) rõhutas, et majanduspoliitiliste reformidega loodud uute struktuuride efektiivsus sõltub demokraatlikul tsiviilkultuuril, ärietikal ning inimestevahelisel ja institutsioonide usaldusel põhineva mõtteviisi elujõulisusest.

Arvukates ühiskonna kihistumise uuringutes on hüvede ja ressursside jaotumist ning majanduslikku ja sotsiaalset ebavõrdsust kirjeldavate tööde kõrval uuritud ka subjektiivseid ettekujutusi ühiskonna hierarhiast. Nendest üheks populaarsemaks on Evansi jt (1992) välja töötatud ühiskonna kihistumist visualiseeriv käsitlus, mille abil on varasemates uuringutes (Rämmer, 1998a, 1998b; Võõrmann & Plotnik, 2008) analüüsitud ka Eesti ühiskonna sotsiaalse struktuuri taju. Nendes töodes on lähtutud Moscovici (1984) tavaarusaamade kujunemist

selgitavast sotsiaalsete representatsioonide teooriast. Rämmer (1998b) leidis, et ühiskondlikku kihistumist tajuvad inimesed sarnastes kategooriates, kuid konkreetsete ettekujutuste sisu kujuneb sõltuvalt inimeste positsioonist sotsiaalses struktuuris.

Sotsiaalse taju tavaarusaamade võtmes uurimine võimaldab tuua välja, kuidas tajutakse Eesti ühiskonna praegust kihistumisstruktuuri, millisenä tajutakse mineviku ja millisenä tuleviku ühiskonda, millist kihistumisstruktuuri peetakse ideaalseks ning mil määral vastab tajutud kihistumisstruktuur eestimaalaste normatiivsetele ootustele.

Seega võib öelda, et sotsiaalse taju uurimine toob välja inimeste tavaarusaamad ühiskondliku kihistumise kohta.

SOTSIAALSE STRUKTUURI TAJU TEOREETILISED KÄSITLUSED

Sotsiaalsete muutuste mõistmisel on asjakohane lähtuda Moscovici (1984) välja töötatud sotsiaalsete representatsioonide teooriast, mis ühendab psühholoogilise tunnetuse ja nende sotsioloogilise leviku käsitluse. Moscovici (1973) sõnul kujutavad sotsiaalsed representatsioonid endast mõttekaaslaste grupisestest aruteludes väljakujunenud väärtusi, ideid ja praktikaid, mis aitavad inimestel neid ümbritseva mõtestamise kaudu maailmas orienteeruda. Selleks kasutatakse mõttekaaslaste suhtlemises märgisüsteemi, millega tähistatakse ja klassifitseeritakse nii nende igapäevaelu aspekte kui ka nende individuaalset ja grupi ühendavaid minevikukogemusi. Moscovici töötas inimeste mõtlemist, tundeid ja tegevusi suunavate sotsiaalsete representatsioonide teooria välja Durkheimi (2026) kollektiivsete representatsioonide käsitluse edasiarendamisel.

Kui Durkheim eristas kollektiivsed kujutlused ühiskonna tasandil eksisteerivate normatiivsete, üksikindiviidide-üleste mõtlemisvormidena individuaalsetest representatsioonidest, siis Moscovici

käsitluses (2022) on kaasaegses ühiskonnas tegu mitte enam kollektiivsete, vaid sotsiaalsete representatsioonidega, mis kujutavad endast igapäevases suhtluses kujunevaid, sotsiaalsete gruppide lõikes eristuvaid arusaamu, mis võimaldavad inimestel orienteeruda sotsiaalsetes muutustes. Taolisteks representatsioonideks on sotsiaalses grupis domineerivad kujutlused ühiskonna kihistumisest.

Moscovici käsitluses kujutavad representatsioonid endast selliseid konventsioone nagu keel, väärtused ja kujutluspildid. Säärased representatsioonid kujunevad mõttekaaslaste gruppi kuuluvate inimeste poolt nendevahelise sotsiaalse suhtlemise kaudu edastatud sõnumite vahendusel. Representatsioonid hõlbustavad nii grupisest infovahetust kui ka individuaalsete ja grupi eesmärkide saavutamist (Moscovici, 1984). Moscovici sõnul kujutavad sotsiaalsed representatsioonid endast igapäevateadmisi, mis aitavad inimestel keerulises sotsiaalses maailmas orienteeruda. Representatsioonid kujunevad kommunikatsiooni, ühiste kogemuste ja kultuuriliste tõlgendusmallide kaudu ning on grupiti suhteliselt ühtsed, kuid gruppide vahel erinevad. Ühiskondlike murrangute tagajärjel teisenevad representatsioonid enamasti olemasolevate seisukohtade ümbermõtestamise kaudu.

Sotsiaalse struktuuri taju uuringud

Ühiskonna kihistumist Austraalias ja Ungaris uurinud Evans, Kelley ja Kolosi (1992) leidsid, et inimeste arusaamad ühiskonna struktuurist ei peegelda pelgalt objektiivseid sotsiaalseid tingimusi, vaid on kujunenud subjektiivsete kogemuste ja kognitiivsete lihtsustusmehhanismide tulemusena. Nende sõnul on inimestel kujunenud välja üldistatud struktuursed ettekujutused ühiskonnast, mis positsioneerivad nii nende endi asukoha ühiskonnas kui kujundavad ka hinnangud teiste sotsiaalsete positsioonide kohta. Kahe maa elanike hinnanguite võrdlusest selgus, et

kihistumise taju sõltub süstemaatiliselt vastaja enda sotsiaalmajanduslikust positsioonist. Kõrgema staatusega respondendid kaldusid tajuma ühiskonda egalitaarsema ja keskklassikesksena, samas kui madalama staatusega vastajad nägid seda hierarhilisema ja ebavõrdsemalt kihistununa. Selline tajumuster toetab Mertoni (1968) referentsgrupi teooriat, mille kohaselt inimesed omistavad oma vahetu sotsiaalse keskkonna omadused kogu ühiskonnale. Tourangeau (Tourangeau jt, 2008) sõnul võidakse erineva staatusega rühmades hinnata kihistumist täiesti erinevate kriteeriumite põhjal. Kõrgema staatusega inimesed võivad tõlgendada ebavõrdsust meritokraatia tulemusena, madalama staatusega inimesed võivad selles näha hoopis süsteemset ebaõiglust.

Evansi töörühm (1992) leidis, et sama ühiskonna kõik liikmed ei jaga olemuselt subjektiivset ühiskonnataju. Pigem on kujunenud paralleelselt välja mitu konkureerivat representatsiooni, mis erinevad ebavõrdsuse ulatuse, keskklassi suuruse ja hierarhia tajumise poolest. Seetõttu ei ole klassiteadvuse puhul tegu ainult struktuurse kujutlusega, mis raamib üksikindiviidide sotsiaalseid hinnanguid. Nad rõhutavad, et tajutud ühiskonnastruktuur ei lange sugugi alati kokku objektiivsete ebavõrdsuse näitajatega. Inimeste kalduvust paigutada end valdavalt ühiskonna keskmistesse kihtidesse ka siis, kui nende objektiivne positsioon seda ei toeta, nimetavad nad normatiivseks keskklassi konsensuseks. Nende sõnul osundab see suundumus, et sotsiaalse struktuuri taju kujutab endast ühteageu kognitiivset ja normatiivset konstruktsiooni, ning tegu pole teadlikult läbimõeldud hinnanguga sotsiaalsele reaalsusele. Evansi töörühma analüüsi teoreetiline panus näitab, et sotsiaalse kihistumise taju ei seisne üksnes staatuste võrdlemises, vaid kujutab endast visuaalset ja ruumilist struktuuri, mille kaudu inimesed mõtestavad nii ühiskonda tervikuna kui ka oma kohta selles.

Kangase (1995) töörühm leidis, et Kesk-Euroopa endiste sotsialismimaade elanike seas oli Lääne heaoluriikide inimestega võrreldes märksa rohkem levinud arvamus, et nende ühiskond on elitaarse kihistumisstruktuuriga.

Evansi töörühma metoodikast lähtunud Tartu Ülikooli psühholoogide 1994. aastal tehtud küsitlusuuringu tulemustest kokkuvõtte teinud Rämmer (1998a, 1998b) lähtus oma tulemuste tõlgendamisel sotsiaalsete representatsioonide käsitlu-

Inimesed omistavad oma vahetu sotsiaalse keskkonna omadused kogu ühiskonnale.

sest. Oma uuringutulemuste ülevaates (Rämmer, 1998a, 1998b) keskendus ta mineviku, oleviku ja tuleviku ühiskondade ning ideaalseks peetava sotsiaalse struktuuri taju mõtestamisele. Ta tõi välja, et kihistumist ei tajuta ainult objektiivsete näitajate, vaid sotsiaalsete representatsioonide kaudu, milles peegeldub inimese enda sotsiaalne positsioon, põlvkondlikud kogemused ja ajalooline mälu.

Tema analüüsidest selgus, et 1990. aastatel tajuti Eestit valdavalt elitaarse ühiskonnana, kus tipus on väikesearvuline eliit, keskmised kihid on suhteliselt väikesed ja inimeste põhimass on alumises kihis. Sellist kujutlust seostas ta üleminekuühiskonnale omase ebakindluse, sotsiaalsete riskide ja majandusliku ebavõrdsuse kasvuga.

Tollastes minevikukujutlustes idealiseerusid 1930. aastad, kuid nõukogude aega

tajuti vastuolulisena. Uuringus osalenud eestlaste kollektiivses mälus idealiseeriti 1930. aastate Eesti Vabariiki suhteliselt õiglase ja tasakaalustatud ühiskonnana, mida vastandati sageli nii äsja selja taha jäänud nõukogude ajale kui ka 1990. aastate argisele reaalsusele. 1980. aastate nõukogude Eestit nähti küll vähem kihistununa, kuid samas mäletati seal lokanud ebaõiglust ja pealesunnitud võrdsust, koos piiratud väljendusvabaduste ja eneseteostusvõimalustega. Rämmer rõhutas, et minevikukujutlused ei põhine faktidel, vaid tekivad normatiivsete ja emotsionaalsete tõlgenduste kaudu, mis seovad need oleviku sotsiaalse struktuuriga.

1990. aastate tulevikuvaateid iseloomustasid suured ootused ja mõõdukas optimism – enamik eestlasi pidas kolmekümne aasta pärast ees ootavat tulevikku olevikust paremaks. Oodatav tulevikühiskond sarnanes väga palju ideaalseks peetavale sotsiaalsele struktuurile. Mõlemaid kujutlusi iseloomustas selgelt väljakujunenud lai keskklass, kus erinevused sotsiaalsete kihtide vahel olid tajutud olevikust väiksemad. Taoline optimism oli laiapõhjaline, tulevikku hinnati positiivsemalt ka siis, kui olevikku tajuti ebaõiglasena. Inimeste seas oli laiemalt levinud veendumus, et ühiskondlik ebavõrdsus on ajutine, ning eeldati, et õiglasem kord on saavutatav.

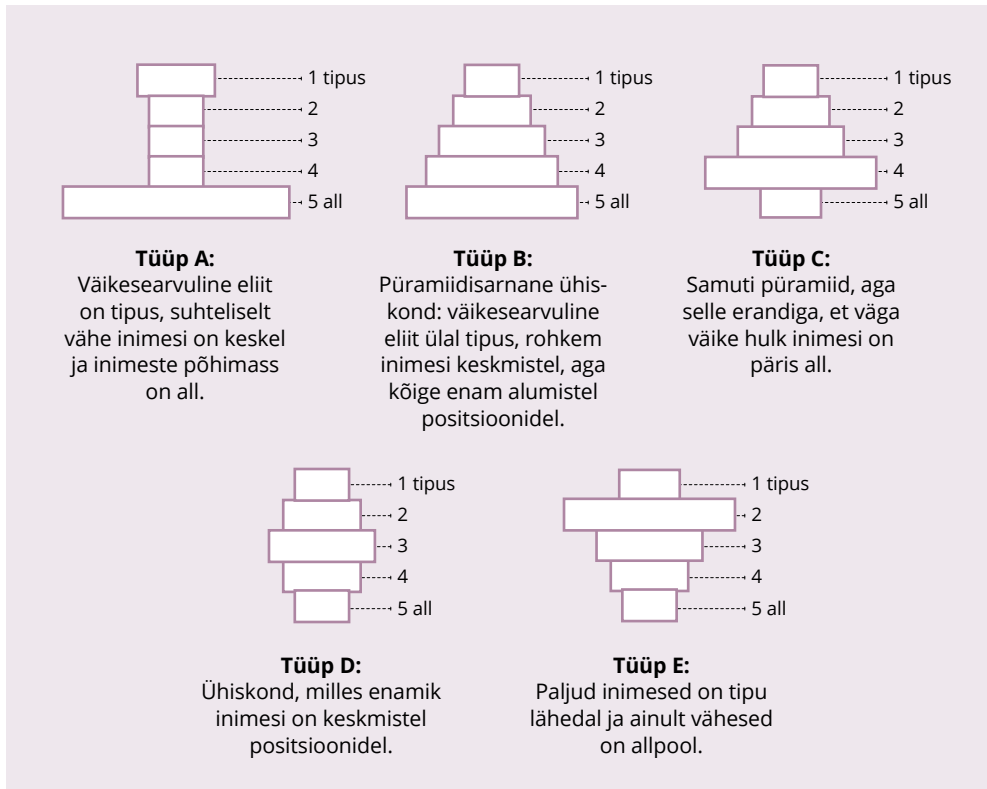
Rämmer (1998a) toonitas, et arusaamad kihistumisest sõltuvad tugevalt vastaja enda ühiskondlikust positsioonist. Näiteks olid tuleviku suhtes optimistlikumad õppurid ja haritlased. Kuigi pensionärid ja madalama sissetulekuga rühmad hindasid olevikku kriitilisemalt, olid nemadki tuleviku suhtes lootusrikkad. Tema sõnul toimisid arusaamad tulevikus terendavast keskklassi ühiskonnast psühholoogilise ja sotsiaalse ressursina, mis aitab toime tulla üleminekuühiskonna ebakindlusega.

Rämmeri (1998b) sõnul ei kujutanud Eestis 1990. aastatel aset leidnud ühiskondlikud muutused endast pelgalt „tagasipöördumist Läände“, vaid tegu oli ka vanade

nõukogulike mõttemallide hülgamise ja uute sotsiaalsete representatsioonide kujunemisega.

Kümme aastat pärast Rämmerit uurisid eestimaalaste arusaamu ühiskonna kihistumisstruktuurist Võormann ja Plotnik (2008), kes võrdlesid tema uuringu eeskujul oleviku ühiskonnale antud kihistumishinnanguid retrospektiivselt nõukogudeaegse ja ideaalse, normatiivse struktuuriga. 2004. aasta Eesti ühiskonda tajusid vastajad selgelt tugevalt kihistununa. Kuigi tollast hierarhiat ei tajutud nii ebavõrdsena kui kümme aastat varem Rämmeri uuritud ühiskonda, peeti ka seda valdavalt ebavõrdseks. Sissetulekute ja varandusliku staatuse roll domineeris teiste kihistumist kujundavate tegurite – hariduse ja ameti – üle. Kihistumist ei nähtud enam mitte niivõrd ajutise üleminekuprobleemina kui püsiva ja struktuurse nähtusena. Autorite sõnul peegeldasid sellised hinnangud juba turumajandusliku konkurentsiühiskonna kogemust, kus ebavõrdsus on nähtav ja igapäevaselt tajutav, kuid samas mitte tingimata normatiivselt aktsepteeritav.

Retrospektiivsed hinnangud nõukogudeaegsele kihistumisstruktuurile maalisid sotsialismiaja ühikonnast oluliselt võrdväärsema pildi. Kuigi uuringus osalejad ei eitanud hierarhia olemasolu ka tollases ühiskonnakorralduses, tajuti lähiminevikku märksa egalitaarsemana. Keskmisi kihte tajuti arvukamana ning sissetulekuerinevusi ei peetud märkimisväärseks. Olulisemateks diferentseerivateks teguriteks peeti ametipositsiooni, haridust ja institutsionaalset staatust. Autorid rõhutasid, et taolised hinnangud ei pruugi peegeldada nõukogude ühiskonna objektiivset struktuuri, vaid pigem on tegu normatiivse ja mälulise rekonstruktsiooniga, kus varasem ühiskonnakorraldus vastandub kriitiliselt tajutud olevikule. Nende sõnul toimis nõukogudeaegne kihistumisstruktuur võrdlusraamina, mille abil hinnati igapäevaselt tajutud ebavõrdsust.

JOONIS 1. Ühiskondade sotsiaalseid struktuure visualiseerivad diagramm-mudelid.

Ideaalseks kihistumisstruktuuriks, mida vastajad pidasid parimaks või õiglasemaks, oli sealgi arvukama kesk-klassiga ühiskond. Täielikku võrdsust ei peetud soovitavaks ega realistlikuks – hierarhia olemasolu ja teatud erinevusi sotsiaalsete gruppide staatuse vahel peeti aktsepteeritavateks.

Sarnaselt Rämmeri 1994. aasta uuringule ei vastanud ka Võõrmanni ja Plotniku 2004. aasta uuringus osalejate poolt välja toodud küsitluseaegne kihistumisstruktuur eestimaalaste normatiivsetele ootustele. Ihaldati hoopis küsitluseaegses Eesti tajutud kihistumisstruktuurist märgatavalt erinevat, arvukate kesk-klassidega ühiskonna ülesehitust. Autorite sõnul peegeldusid taolistes hinnangutes vastajate normatiivsed ootused sotsiaalselt õiglasemast ja sidusamast ühiskonnast, kus sooviti sotsiaalset positsiooni näha seotuna

pigem hariduse ja panusega ühiskonda kui pelgalt sissetuleku või omandiga.

Andmete kogumine ja analüüs

Kihistumishinnangute kogumiseks kasutati Evansi jt (1992) sotsiaalse struktuuri taju uurimiseks välja töötatud metoodikat, mida on Eestis varem rakendanud Rämmer (1998a, 1998b) ning Võõrmann ja Plotnik (2008). Andmed koguti 2024. aasta novembris küsitlusfirma Norstat esindusliku omnibussi valimiga, kuhu kuulus tuhat 18- kuni 74-aastast eesti- ja venekeelset elanikku.

Vastajatele näidati Evansi töörihma välja töötatud erinevaid, peamiselt arenenud ühiskondade sotsiaalseid struktuure visualiseerivaid mudeleid (joonis 1). Tüüp A kirjeldab pigem agraariühiskonda meenutavat elitaarset ühiskonda väikesearvulise eliidiga tipus ja väheste

inimestega keskel. Sellises ühiskonnas on inimeste põhimass alumisel, ühiskonna hierarhia madalamal astmel. Püramiidikujulises ühiskonnatüübis B on tipus väikesearvuline eliit. Ka tüüp C esindab püramiidisarnast ühiskonda, aga selle erinevusega, et kõige madalamas kihis asub väga väike hulk inimesi. Ekvaalne tüüp D on arvuka keskklassiga ühiskond, milles enamik inimesi asub keskmistel positsioonidel. Tüüp E kujutab ümberpööratud C-tüüpi ühiskonda, mille kõige kõrgemas kihis asub väga väike hulk inimesi. Selles ideaaliseeritud ühiskonnatüübis on paljud inimesed tipu lähedal ja ainult vähesed jäävad allapoole. Vastajatel paluti näidata, milline diagramm kujutab kõige paremini Eesti ühiskonda praegu, milline see oli 30 ja 60 aastat tagasi, kuidas see võiks välja näha 30 aasta pärast ning milline oleks nende arvates ideaalne Eesti ühiskond.

Kogu elanikkonna hinnanguid võrreldakse varasemate Rämmeri (1998a, 1998b) ning Võormanni ja Plotniku (2008) uurin-gute tulemustega. Samuti analüüsitakse erineva sotsiaalmajandusliku taustaga gruppide – eesti- ja venekeelsete, meeste ja naiste, erinevate vanuserühmade, ametite ja erineva suurusega leibkondade ning erinevate sissetulekutega rühmade hinnanguid. Suurema selguse mõttes pööratakse tähelepanu ainult suurematele, vähemalt viie protsendi suurustele erinevustele. Statistiliselt olulised erinevused selgitati välja Crameri V seosekordaja abil.

Taoline analüüs võimaldab võrrelda eestlaste hinnanguid ühiskonna erinevatel arenguperioodidel alates 1990. aastatest, kui Eesti oli pöördumas tagasi läänemaailma (Lauristin jt, 1997), läbi nullindate, kui ühiskond oli juba mõnda aega olnud teel tagasi läände (Rämmer, 2008), ja tänapäeval, kui oleme tagasi läänes (Allaste, 2013).

Alljärgnevalt püütakse leida vastus uurimisküsimusele, kuidas tajutakse ühiskonna kihistumisstruktuuri ning millised on ettekujutused ühiskonna

hierarhiatest sotsiaalmajandusliku arengu eri perioodidel.

TULEMUSED **Õiglane Eesti**

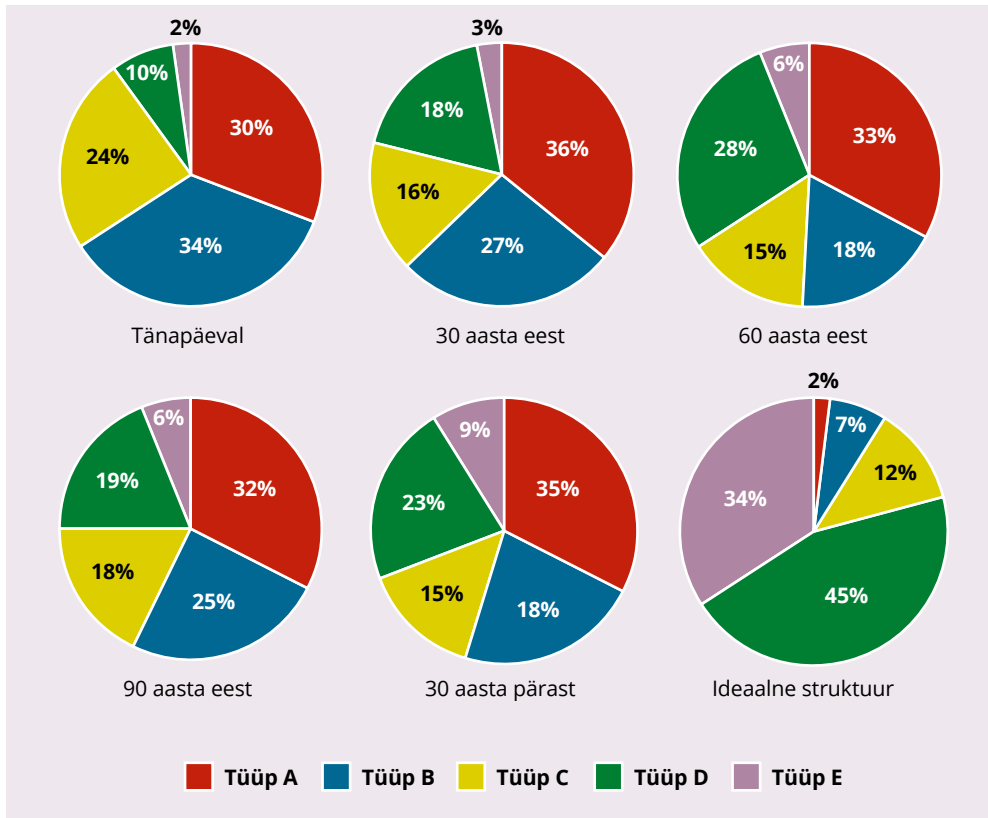
Sarnaselt 1990. aastatele (Rämmer, 1998a) ja 2000. aastatele (Võormann & Plotnik, 2008) tajutakse ka praeguses Eestis ideaalse ühiskonna struktuuri küllaltki üksmeelselt ülekaalukalt tasakaalus-tatud keskklassi ühiskonnana, kus ligi poolte vastajate arvates peaks enamik inimesi asuma keskmistel (D-tüüp) ning kolmandiku meelest lausa kõrgematel, tipulähedastel positsioonidel (E-tüüp). Neid ühiskonnatüüpe eelistati ka 1990. aastatel (Rämmer, 1998a) ja nullindatel (Võormann & Plotnik, 2008).

Praeguses Eestis pidas ekvaalset tüüpi ihaldusväärseks üle poole kõrgemapal-galistest vastajatest (kellele jääb kätte 2750 või rohkem eurot kuus). D-tüüpi peavad teistest ametitest olulisemaks töötud, (üli)õpilased ja kontorites töötavad ametnikud ning vähemoluliseks töölised ja lapsehoolduspuhkusel olivad. Viimased omakorda väärtustavad kõrgemalt E-tüüpi ühiskonda, mida peavad teistest vähemoluliseks töötud, kontoritöötajad ja juhid. Mõlemat arvukate keskmiste kihtidega ühiskonnatüüpi peavad teistest olulisemaks kõrgharidusega vastajad. Pole üllatav, et kõige vähem ihaldusväärseteks peetakse püramiidikujulist B-tüüpi ja iseäranis A-tüüpi, mida väärtustab vastavalt ainult kaks ja seitse protsenti eestimaalastest.

Praegune Eesti

Veidi rohkem kui kolm kümnest eesti-maalasest näeb praegust Eestit ebavõrdse (A-tüüp) ja kolmandik püramiidse (B-tüüp) ühiskonnana (tabel 1). Selline arusaam erineb väga tugevasti ideaalseks peetava ühiskonna kuvandist.

Samuti erineb praeguste eestimaalaste arusaam meie ühiskonna kihistumis-struktuurist oluliselt 1994. aasta uuringus osalenute ootustest, kelle arvates on

TABEL 1. Tajutava sotsiaalse struktuuri protsentuaalsed jaotused 2024. aastal.

30 aasta kauguses tulevikus ühiskonna struktuuris arvukalt keskmisi kihte.

Samas on ebavõrdsuse taju vähenenud võrreldes 1990. aastatega, mil nendes tüüpides kehasutus Eesti tollase ühiskonna struktuur 86 protsendi vastajate jaoks. Sarnaselt 2000. aastatega (Vöörmann & Plotnik, 2008) on nendes tüüpides kehasunud Eesti ühiskonna struktuur kahe kolmandiku vastajate jaoks. Tollal esindas ühiskonna kihistumist 38 protsendi vastanute jaoks A-tüüp ja 30 protsendi jaoks B-tüüp.

Kui eestikeelsetest vastajatest näeb ühiskonda äärmiselt ebavõrdsena (A-tüüp) vaid neljandik, siis venekeelsetest respondentidest jagab seda vaadet lausa 42 protsenti. Vanuse järgi eristub teistest noorim, 18- kuni 29-aastaste rühm, kus nimetati kõige rohkem hoopis C-tüüpi (37 protsenti) ning

B- ja A-tüüpi (28 ja 18 protsenti) järel toodi märkimisväärselt välja isegi D-tüüpi (14 protsenti). Pole üllatav, et kõige rohkem tunnetavad ebavõrdsust madalama, kuni 1500-eurose netopalgaga vastajad. Samamoodi tajuvad praegust ühiskonda teistest ebavõrdsemana mitte ainult töötud ja pensionärid, vaid ka füüsilisest isikust ettevõtjad ja teenindustöötajad ning suuremate, vähemalt viie liikmega leibkondade liikmed.

Tormilised 1990. aastad

Kiireid sotsiaalmajanduslikke muutusi läbi teinud 1990. aastate ühiskonda tajutakse enamasti kaasaegselt ebavõrdsemana – veidi üle kolmandiku jaoks on see kehasunud A-tüübis ja veidi rohkem kui neljandikule B-tüübis. Võrreldes 1994. aasta Rämmeri (1998a) uuringuga

on tänapäeval 1990. aastate ühiskonna äärmiselt ebavõrdsena (A-tüüp) tajujate osakaal vähenenud 55-lt 36 protsendile, samas pole tolle aja ühiskonna püramiidsena (B-tüüp) tajujate osakaal oluliselt muutunud. Seega võib öelda, et praeguses Eestis tajutakse ühiskonda võrreldes 1990. aastatega märksa võrdsemalt kihistununa.

Tänapäeval näevad 30 aasta tagusesse aega jäävas 1990. aastate Eestis teistest suuremat ebavõrdsust keskealised, 30- kuni 49-aastased ja eestikeelsed vastajad. Samuti peavad 30 aasta tagust ühiskonda ebavõrdsemaks mehed, kõrgemapalgalisel – üle 3000-eurose sissetulekuga – respondendid, juhid, tippspetsialistid, ametnikud, kõrgharidusega vastajad ning Tallinna ja Harjumaa elanikud. Tollast ühiskonda peavad seevastu teistest vähem ebavõrdseks venekeelsed ja naissoost respondendid, töötud, teenindustöötajad, pensionärid ning alg- või põhiharidusega vastajad.

Nostalgiilised kuuekümnendad

Kolmandik vastajatest kujutab kuuekümnendate ühiskonda ette elitaarsena (A-tüüp) ja veidi üle neljandiku ekvaalse, arvukate keskklassidega ühiskonnana (D-tüüp), alla viiendiku jaoks kehastub see kas B-tüübis või C-tüübis ning vähem kui kümnendiku jaoks E-tüübis. Kuigi 1994. ja 2004. aasta uuringutes uuriti arusaamu nõukogudeaegse ühiskonna kihistumisstruktuurist äsja selja taha jäänud 1980. aastatel, siis tasub märkida, et tänapäevaste eestimaalaste jaoks kehastub visioon „kuldsete kuuekümnendate“ aegsest kihistumisstruktuurist väga sarnaselt 1994. aasta uuringus fikseeritud arusaamale 1980. aastate Eesti ühiskonna ülesehitusest. Seevastu 2004. aastal peeti nõukogude aega märksa egalitaarsemaks: tollane kihistumisstruktuur kangastus respondentidele valdavalt D- ja C-tüüpi ühiskondades.

Praegustest vastajatest peavad 1960. aastate Eestit teistest elitaarsemaks noorimad, 18- kuni 29-aastased respondendid,

eestikeelsed, kõrgemapalgalisel, üle 3000-eurose sissetulekuga juhid, tippspetsialistid, lihttöölised ja (üli)õpilased. Tollast ühiskonda näevad teistest arvukama keskklassiga (D-tüüpi) ühiskonnana pigem venekeelsed ja madalamapalgalisel respondendid. Seevastu alg- või põhiharidusega uuritute seas on teistest vähem kehastunud arusaam 1960. aastate Eestist kui arvuka keskklassiga ühiskonnast.

Sõjajärgne 1930. aastate Eesti ühiskond

90 aasta tagusesse aega jäävate kolmekümnendate aastate ühiskonna struktuuri tajutakse üsna üksmeelselt tänapäevaga sarnasena: kolmandik vastajatest pidas seda elitaarseks (A-tüüp) ja neljandik kujutas seda ette püramiidsena (B-tüüp). Sellised hinnangud on väga erinevad 1994. aastal Rämmeri (1998a) mõõdetutest, kus 1930. aastate ühiskond kehastus nendes ebavõrdse kihistumisstruktuuriga ühiskonnatüüpides vaid vastavalt 11 ja 22 protsendi vastajate jaoks, kes pidasid adekvaatsemateks hoopis arvukamate keskmiste kihtidega C-tüüpi (33 protsenti) ja D-tüüpi (30 protsenti).

Hinnangud on üsna üksmeelsed, teistest elitaarsemana kujutlevad 1930. aastaid noorimad, 18- kuni 29-aastased vastajad ning lihttöölised, (üli)õpilased, juhid ja töötud.

Tuleviku Eesti

Tervelt kolmandik uuritutest on arvamusel, et tuleviku Eesti saab olema elitaarne, A-tüüpi ühiskond. 1994. aastal oli sellisel arvamusel vaid seitse protsenti küsitletutest. Tuleviku Eestit näeb püramiidikujulise B-tüüpi ühiskonnana ligikaudu sama palju vastajaid (18 protsenti) kui 1994. aastal (14 protsenti). Tänapäevases Eestis kujutatakse 30 aasta kaugusele jäävat tulevikku C-tüüpi ühiskonnana ette vähem (15 protsenti) kui 1994. aastal (26 protsenti). Ka arvuka keskklassiga D-tüübis kehastub tuleviku Eesti praegustele eestimaalastele oluliselt vähem (23 protsenti) kui 1994.

aastal (41 protsenti). Vaid ligikaudu kümnendik mõlema uuringu respondentidest nägi tuleviku Eesti ühiskonda E-tüüpi ümberpööratud püramiidikujulise ühiskonnana.

Tänapäeval peavad tuleviku Eestit elitaarsemaks, A-tüüpi kihistumisstruktuuri ühiskonnaks venekeelsed, madalama, kuni 1250-eurose sissetulekuga vastajad ja üksikud (ühe leibkonnaliikmega) inimesed. Teistest mõnevõrra vähem elitaarsena näevad seda eestikeelsed, 18- kuni 29-aastased vastajad, juhid, ametnikud, (üli)õpilased ja suurima, üle 3000-eurose sissetulekuga respondendid.

Idealiseeritud E-tüüpi ühiskonnana näevad seda teistest rohkem vanimad, 60- kuni 74-aastased, eestikeelsed ja üle 3000-eurose sissetulekuga vastajad ning (üli)õpilased.

ARUTELU

Moscovici sotsiaalsete representatsioonide teooria ja Evansi tööühma sotsiaalse taju uurimise käsitluse kombineerimine võimaldab võrrelda ja tõlgendada inimeste kogetud tegelikkust, mäluliselt rekonstrueeritud minevikku ja soovitud tulevikupilti.

Eestimaalaste arusaam õiglasest ühiskonnast pole aja jooksul suurt muutunud. Nii varasemate sotsiaalse taju uuringute kui ka viimase uuringu järgi peetakse ihaldusväärseks arvuka keskklassiga ühiskonda. Ülekaalukas osa – ligikaudu 80 protsenti – nii 1994. aasta (Rämmer, 1998a), 2004. aasta (Vöörmann & Plotnik, 2008) kui ka 2024. aasta uuringu vastajatest pidas ideaaliks D- ja E-tüüpi ühiskondi. See ei ole sugugi ainult Eesti fenomen, sama ilmnes ka ungarlaste ja austraallaste seas (Evans jt, 1992).

Üldjoontes vastajate hinnangud oluliselt ei erine, kõige ihaldusväärsemaks peavad seda tüüpi ühiskondi need, kes praeguses Eestis loodavast jõukusest vähem osa saavad, nagu (üli)õpilased ja koduperenaised. Võib eeldada, et aktiivsest tööturust kõrvale astunud koduperenaiste

ja lapsehoolduspuhkusel olijate teistest rühmadest tugevam E-tüüpi ühiskonna eelistamine on tingitud nende endi suhteliselt turvalisena tajutud paigutusest selles. Seevastu tööturul madalamas staatuses olevate töötute ja (üli)õpilaste suurem poolehoid arvukama keskklassiga D-tüüpi ühiskonnale on tõenäoliselt tingitud soovist kuuluda arvukamasse keskklassi.

Praeguse Eesti kihistumisstruktuuri tajutakse oluliselt erinevana ideaalseks peetavast arvukama keskklassiga ühiskonnast. Selline hinnang on väga erinev Rämmeri (1998a) poolt 30 aasta eest üleminekuajal fikseeritud optimistlikust

Eesti kihistumisstruktuuri tajutakse oluliselt erinevana ideaalseks peetavast arvukama keskklassiga ühiskonnast.

tulevikuvaatest, mille kohaselt peaks olema nüüdseks Eestist kujunenud arvukate keskklassidega ühiskond.

Kuigi praegust ühiskonda hinnatakse veidi vähem ebavõrdsena kui 1994. aastal tollast ühiskonda, kehastub selle kihistumisstruktuur ikkagi kahe kolmandiku inimeste jaoks endiselt elitaarses A-tüübis ja püramiidikujulises B-tüübis. Kuna uuritute vaated praeguse ühiskonna ülesehitusele ei erine oluliselt 2004. aasta uuringus fikseeritust, siis võib öelda, et 1990. aastatel tajuti ühiskonda praegusest märksa elitaarsemana reaktsioonina tollal šokiteraapiaks (Lauristin & Vihalemm, 2017) nimetatud majandusreformidele. Varasemad uuringud (Kangas jt, 1995) on välja toonud, et 1990. aastatel hinnati

tollase ühiskonna kihistumisstruktuuri valdavalt elitaarseks kõikjal turumajanduslikke reforme ellu viivates endistes sotsialismimaades. Samuti oli tollal paljusid inimesi haaranud pettumus nõukogude aja järgses arengus (Howard, 2003). Hinnangud praeguse ühiskonna ülesehitusele on suuresti kujunenud lähtuvalt sotsiaalmajanduslikust olukor- rast – domineerivat kihistumisstruktuuri peavad teistest uuritute elitaarsemaks piiratumate võimalustega inimesed ning vähem ebavõrdne on see nende silmis, kes on kõrgematel positsioonidel, nagu juhid ja kõrgepalgalised.

**Seljataha jäänud
30 aasta tagust
iseseisvuse taastamise
järgset ühiskonda
peavad teistest
ebavõrdsemaks
praeguste objektiivsete
kriteeriumite järgi
edukamad vastajad.**

Küllap peavad venekeelsed vastajad praegust ühiskonda eestikeelsetest elitaarsemaks juba varasemates töödes välja toodud (Rämmer, 2025b) tõdemuse tõttu, mille kohaselt on Eesti ühiskonnas edukuseks vaja väga head eesti keele oskust. Kuna taasiseseisvunud Eestis varasematest põlvkondadest suurema majandusliku heaolu tingimustes üles kasvanud noorimasse vanuserühma kuu- luvad vastajad tajuvad ebavõrdsust teistest vähem, siis võib eeldada, et majandusliku kindlustunde püsites võiks tulevikus Eesti ühiskonda elitaarselt tajujate arvukus veelgi väheneda.

Võrreldes praeguse Eesti ühiskonnaga tajutakse 1990. aastatel kiireid muutusi läbi teinud Eestit märksa ebavõrdsema ühiskonnana. Selline vaade pole sugugi üllatav, sest pärast 1994. aasta uuringut on kolme kümnendi jooksul majanduslik ja poliitiline olukord stabiliseerunud, õigusriik üles ehitatud ja inimeste heaolu suurenenud. Huvitaval kombel peavad seljataha jäänud 30 aasta tagust iseseisvuse taastamise järgset ühiskonda teistest ebavõrdsemaks praeguste objektiivsete kriteeriumite järgi edukamad vastajad, kes pole mitte ainult kõrgema haridusega, vaid ka kõrgema sissetuleku ja parema sotsiaalmajandusliku positsiooniga. Seevastu teistest vähem ebavõrdsena näevad tollast aega praegused madalama sissetuleku ja madalama sotsiaalmajandusliku positsioo- niga respondendid.

Kuna valdav osa vastajaid polnud kuuekümnendatel veel sündinud, siis võib käsitleda nende hinnanguid tollasele nõukogude aja ühiskonnale konstruee- rituna. Kuigi tollast perioodi on sõjajärg- sete raskete aegade järgse, kuid piiratuks jäänud liberaliseerumise tõttu nimetatud „kuldseteks kuuekümnendateks“ (Õun & Ojalo, 2024), on praeguste inimeste silmis tegu ka autoritaarse nõukogude ajaga, mis kujundas ka tagasivaate hinnan- guid. Enim kehastub tollane ühiskond nii elitaarses A-tüübis kui ka arvuka keskklassiga D-tüübis. Ka tollast aega peavad teistest vastajatest elitaarsemaks praegused parema käekäiguga vastajad. Nõukogude aega näevad teistest egalitaar- semana (rohkem arvukate keskklassidega ühiskonnana) aga praeguses Eestis vähem edukad respondendid, nagu näiteks madalama haridusega või venekeelsed vastajad. Juba varasemates uuringutes (Rämmer, 2025a) on selgunud venekeel- sete inimeste suurem nõukogude aja nostalgia. Küllap on see märkimisväärselt tingitud mälestustest kõikjal endistes sotsialismimaades (Evans jt, 1992) lihttöölise kilbile tõstnud „tööraha riigi“ poliitikast ja vene rahva eestvedava rolli

konstrueerimisest nõukogude ideoloogias (Vogt, 2005).

1994. aastal, pärast iseseisvuse taastamist, konstrueeriti arusaamad 1930. aastate Eesti kihistumisstruktuurist iseseisvumise taastamisjärgsetest, valdavalt minevikuigatsuse puhangutest kantuna (Rämmer, 1998a). Tollal äsja selja taha jäänud nõukogude võimu alt vabanemise käigus sõjaeelse Eesti Vabariigi poole püüeldud elukorralduses nähti kogu nõukogude aja alal hoitud (Wagner jt, 2018) ideaali, mille poole püüelda. Praeguses, rohkem kui kolme aastakümne pikkuse konkurentsühiskonna kogemustega ühiskondlikus mentaliteedis sõjaeelse Eesti Vabariigi aega enam ei idealiseerita. Võib öelda, et 1990. aastate minevikuigatsuse sõjaeelse elukorralduse järele on kadunud. Kui 1990. aastatel pidas ainult viiendik vastajatest sõjaeelse ühiskonna struktuuri ebavõrdselt kihistunuks, siis praeguses Eestis on sellel arvamusel juba tublisti üle poole respondentidest. Seetõttu pole ka üllatav, et 1930. aastate ühiskonna kihistumisstruktuuri tajutakse üsna üksmeelselt väga sarnasena tänapäevasele ühiskonnale antud hinnangutega. Kriitiline vaade 1930. aastate ühiskonnale ei erine kuigi palju ka Evansi tööühma (1992) uuringu tulemustest, kus nii ungarlased kui ka austraallased tajusid kaugemas minevikku jäänud ühiskondi elitaarse ja ebavõrdsena.

Kui 1994. aasta uuringus nägi kaks kolmandikku vastajatest üksmeelselt kolmekümne aasta kaugusele jäävat tulevikku (ehk siis tänapäeva) arvukate keskklassidega ühiskonnana, siis praeguste eestlaste vaated tulevikule on palju mitmekesisemad. Vastajate

praegune sotsiaalmajanduslik olukord projitseerub ka nende hinnangutesse. Ebavõrdsed kihistumisstruktuuriga A-tüüpi tulevikuühiskonda näevad siingi teistest rohkem madalama sissetulekuga vastajad (kes peavad ka praegust ühiskonda teistest elitaarsemaks). Vanematest küsitletutest vähem elitaarseks peavad tulevikuühiskonda noorimad uuritud. Tuleviku Eestit näevad arvuka keskklassiga D-tüüpi ühiskonnana teistest rohkem nõukogudeaegsetes oludes kauem elama pidanud vanimad, üle 60-aastased respondendid ja valdavas osas noorimate uuritute hulka kuuluvad, positiivsete tulevikuväljavaadete avanemist ootavad (üli)õpilased.

Ülaltoodud analüüsid kinnitavad Rämmeri varasemas uuringus (1998b) tehtud järeldust, et ettekujutust ühiskondlikust kihistumisest tajuvad inimesed sarnastes kategooriates, kuid konkreetsete ettekujutuste sisu kujuneb sõltuvalt inimeste positsioonist sotsiaalses struktuuris. Sotsiaalmajanduslik staatus toimib psühholoogiliselt tähendusliku identiteedikategooriana, mis aktiveerib vastamisolukorras olulisteks peetavad normid, mis kujundavad küsitluses antavaid hinnanguid (Tourangeau jt, 2008). Nii nagu 20 ja 30 aasta eest, nii ei vasta ka praeguses Eestis inimeste normatiivsed ootused reaalsena tajutud kihistumisstruktuurile, milleks on arvuka keskklassiga ühiskond. Samas on uuringute tegemise aja ühiskonda elitaarsena tajujate osakaal 30 aasta jooksul siiski vähenenud, mis osundab inimeste objektiivse elujärje paranemisele. Tulevikuoptimismi sisendab ka tulevikuühiskonda vanematest generatsioonidest egalitaarsemana tajuv noorim põlvkond.

KASUTATUD ALLIKAD

- ALLASTE, A.-A. (2013). *Back in the West: Changing Lifestyles in Transforming Societies*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- DURKHEIM, É. (2026, ilmumas). *Religioosne elu algvormid: Austraalia tootemisüsteem*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- EVANS, M. D. R., KELLEY, J. & KOLOSI, T. (1992). Images of class: Public perceptions in Hungary and Australia. *American Sociological Review*, 57, 461–482. – <https://doi.org/10.2307/2096095>.
- HOWARD, M. M. (2003). *The weakness of civil society in post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- KANGAS, O. ERVASTI, H., ZAGORSKI, K. & KELLEY, J. (1995). Finland 1994: International survey of economic attitudes, Round 2. Turku: University of Turku.
- LAURISTIN, M. & VIHALEMM, P. (2017). Eesti tee stagnaajast tänapäeva: sotsiaalteaduslik vaade kolme aastakümne arengutele. P. Vihalemm, M. Lauristin, V. Kalmus, T. Vihalemm (toim), Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused (lk 61–95). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- LAURISTIN, M., VIHALEMM, P., ROSENGREN, K. E. & WEIBULL, L. (toim) (1997). Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on Estonian Post-Communist Transition. Tartu: Tartu University Press.
- MERTON, R. K. (1968). Social Theory and Social Structure. New York: Free Press.
- MOSCOVICI, S. (1973). Foreword. C. Herzlich (toim), Health and Illness: A Social Psychological Analysis (lk 9–14). London: Academic Press.
- MOSCOVICI, S. (1984). The phenomenon of social representations. R. M. Farr, S. Moscovici (toim), Social representations (lk 3–69). Cambridge: Cambridge University Press.
- MOSCOVICI, S. (2022). Jumalate loomise mehhanism: sotsioloogia ja psühholoogia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- OFFE, C. (1991). Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe. Social Research, 58(4), 865–902.
- RÄMMER, A. (1998a, 11.09). Eestlased hindavad tulevikku olevikust paremaks. Eesti Ekspress, B12–B13.
- RÄMMER, A. (1998b). Kuidas ühiskondlikud muutused mõjutavad sotsiaalseid representatsioone: ettekujutused ühiskonna kihistumisest. Akadeemia, 10, 2099–2125.
- RÄMMER, A. (2008). Teel tagasi Läände: eestlaste hoiakud ja väärtused post-sovetlikul ajal. A. Rämmer (toim), Vaateid teelahkelt: sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika aktuaalseid probleeme Eestis (lk 32–64). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- RÄMMER, A. (2025a, 15.11). Eestis elavate venekeelsete noorte väärtused. Ettekanne ESTO-RUSSICA seminaril, TÜ Narva Kolledž.
- RÄMMER, A. (2025b). Virumaaalaste identiteet ja väärtused. Akadeemia, 37 (10), 1883–1900.
- SZTOMPKA, P. (1996). Looking Back: The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break. Communist and Post-Communist Studies, 29 (2), 115–129.
- TOURANGEAU, R., RIPS, L. R. & RASINSKI, K. (2008). The psychology of survey response. Cambridge: Cambridge University Press.
- VOGT, H. (2005). Between Utopia and disillusionment: a narrative of the political transformation in Eastern Europe. Oxford: Berghahn Books.
- VÖÖRMANN, R. & PLOTNIK, H. (2008). Arusaamad Eesti ühiskonna kihistumisstruktuurist. H. Plotnik (toim), Sotsiaalse õigluse arusaamad Eesti ühiskonnas (lk 244–253). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- WAGNER, W., KELLO, K. & RÄMMER, A. (2018). Making Social Objects: Social Representation Theory. J. Valsiner, A. Rosa (toim), The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology, 2. trükk (lk 130–147). Cambridge: Cambridge University Press. – doi:10.1017/9781316662229.008.
- ÕUN, M. & OJALO, H. (2024). Kuldsed kuuekümnendad ja sealt edasi. Tallinn: Vesta.